

Staré Slovensko 4. Doba Bronzová, red. Václav Furmánek, Nitra 2015, ss. 334.

W 2015 roku w Nitrze ukazała się nakładem wydawnictwa Słowackiej Akademii Nauk czwarta część serii monograficznej: „Archaeologica Slovaca Monographiae”. Praca *Staré Slovensko 4. Doba Bronzová* przygotowana została pod redakcją Václava Furmánka. W ramach tego projektu monograficznego opublikowano dotychczas dwa tomy: *Staré Slovensko 1. Archeológia ako historická veda*, pod redakcją Josepha Bujnego, Václava Furmánka i Egona Wiedermanna, oraz *Staré Slovensko 2. Paleolit a mezolit*, autorstwa Lubomiry Kaminskiej. Tom I wydano w 2013 roku, natomiast tom II w 2014. Przedstawiana tu praca, jak wskazuje jej tytuł, poświęcona jest rozległej problematyce epoki brązu na terenie Słowacji. Książka liczy łącznie 299 stron tekstu. W końcowej części publikacji zamieszczono również obszerną listę cytowanej w książce literatury oraz wykaz publikacji, zarówno monograficznych, jak też i czasopism, które ukazały się w ostatnim czasie w ramach wydawnictwa Słowackiej Akademii Nauk.

Pracę otwiera przedmowa Václava Furmánka, w której podkreśla on znaczenie epoki brązu, nazywanej przez starożytnych filozofów greckich „złotym wiekiem”, w kształtowaniu się podwalin współczesnej cywilizacji europejskiej. Prezentowana publikacja ma na celu przybliżyć czytelnikom zarys dziejów Słowacji właśnie w kontekście tworzenia się europejskości. Przygotowana została przez sześciu autorów: Václav Furmánek, Jozef Bátora, Ondrej Oždáni, Vladimír Mitáš, Rudolf Kujovský i Josef Vladár. Wspomniani badacze, korzystając z własnych doświadczeń, a także dostępnych publikowanych źródeł archeologicznych,

zaprezentowali w omawianej monografii obraz kształtowania się epoki brązu na Słowacji od eneolitu do końca pól popielnicowych, rytm przemian społeczno-kulturowych w tym długim odcinku dziejowym oraz wiele aspektów związanych z gospodarką i różnymi gałęziami wytwórczości.

Pierwszy rozdział książki, zatytułowany: *Doba bronzová ako historická epocha*, Václav Furmánek i Josef Vladár poświęcili ogólnej charakterystyce epoki brązu na tle przemian środkowoeuropejskich, głównie w odniesieniu do migracji ludnościowych, ideowych oraz kulturowych i gospodarczych, które miały bezpośredni wpływ na procesy tworzenia się cywilizacji epoki brązu. Podkreślili także znaczenie warunków przyrodniczych Słowacji, wpływających w dużym stopniu na kształt osadnictwa z czasów epoki brązu. Ilustruje to umieszczona na początku tego rozdziału barwna mapa znalezisk z terenu Słowacji. W dalszej części badacze skupili uwagę na zagadnieniu chronologii względnej epoki brązu i jej korelacji z serią dat radiowęglowych, pozyskanych ze źródeł sepulkralnych na wybranych dużych stanowiskach. Rozdział zamyka rys historii badań nad epoką brązu na Słowacji.

Kolejne rozdziały publikacji dotyczą charakterystyki kultur archeologicznych, jakie wystąpiły w poszczególnych okresach, czyli: kultur starszej epoki brązu (*Kultúry staršej doby bronzovej*), kręgu kultur mogiłowych (*Mohylové kultúry*) i kręgu kultur pól popielnicowych (*Kultúry popolnicových polí*). Każdy rozdział ma przyjęty ujednoczony porządek. Na początku prezentowane są w układzie chronologicznym

wszystkie jednostki kulturowe, jakie pojawiły się w wybranym odcinku epoki brązu. Przy każdej z nich autorzy omawiają historię badań, zasięg terytorialny, genezę i zagadnienia związane z chronologią względną oraz bezwzględną, a także stan bazy źródłowej. Zakres przestrzenny danej kultury ilustrują mapy, na których zaznaczono kolejno numerami wszystkie stanowiska z podziałem funkcjonalnym (osady otwarte, osady ogrodzone, cmentarzyska, pojedyncze groby, skarby i znaleziska luźne bez kontekstu). Numeracja na mapie ma objaśnienie w legendzie umieszczonej pod ryciną, gdzie oprócz nazwy stanowiska podano również odnośnik do literatury, w której znajdują się bardziej wyczerpujące informacje.

W dalszej części rozdziałów prezentowane są zagadnienia dotyczące artefaktów. Kolejno omawiano poszczególne grupy zabytków: ceramika, przedmioty metalowe, kościane i z poroża, kamienne oraz artefakty wykonane z innych niż wymienione powyżej surowców. Przykładem mogą być paciorki fajansowe, bursztynowe i szklane. W przypadku najliczniej reprezentowanych grup zabytków, jak ceramika, wyroby metalowe i kościane, przedstawiono je w publikacji według podziału funkcjonalnego: narzędzia, broń, ozdoby oraz przedmioty o innym, niż wspomniane, przeznaczeniu funkcjonalnym.

Każdy podrozdział, dotyczący artefaktów, otwiera obszerna tabela typologii naczyń ceramicznych, zróżnicowanych formalnie i stylistycznie, które stanowią typy przewodnie wszystkich kultur danego odcinka epoki brązu. W górnej części tabeli, w układzie poziomym, zamieszczono określenia typologiczne naczyń (amfory, wazy, garnki, dzbany, misy, kubki), natomiast pionowo zostały rozmieszczone nazwy jednostek kulturowych, występujących w epoce brązu na Słowacji. Pola na skrzyżowaniu wyżej wspomnianych określeń typologicznych i kulturowych prezentują charakterystyczne dla danej kultury rodzaje naczyń. Tabela stanowi przejrzyste uzupełnienie graficzne dla części opisowej zabytków ceramicznych, zawartej w dalszej części podrozdziału. Pozwala również śledzić wizualnie zmienność form naczyniowych w czasie.

Charakterystyka morfologiczna i stylistyczna naczyń ceramicznych, a także ich formalne ewolucje w czasie, szerzej zostały zaprezentowane w części opisowej. Rozważania te autorzy skierowali przede wszystkim na aspekty związane z identyfikacją określonych form ceramicznych i wyróżnionych na terenie Słowacji jednostek kulturowych oraz zmiennością formalną naczyń wynikającą z kontaktów międzykul-

turowych i adaptacją nowych wzorców w tej gałęzi wytwórczości. Poza wyróżnionym typami przewodnimi ceramiki naczyniowej, omówiono także zabytki wykonane z gliny, które różniły się zarówno formą, jak i przeznaczeniem funkcjonalnym. Do tej kategorii zaliczają się między innymi pokrywki do naczyń, przenośne piecyki, zwane pyraunosami, przedmioty miniaturowe, imitujące kamienne bądź metalowe narzędzia, małe naczynka do zawieszania, pełniące funkcję amuletów lub grzechotek, a także gliniane modele wózków z pseudokółkami i glinianymi kółkami. Wózki gliniane miały najprawdopodobniej przeznaczenie obrzędowe, związane z określonymi rytuałami, być może pogrzebowymi. W grobie ciałopalnym ze stanowiska Veľké Raškovec, w którym, wnioskując na podstawie bogatego wyposażenia, pochowano przedstawiciela elity społecznej, odkryto amforę zdobioną ornamentem przedstawiającym ceremonię pogrzebową z wozami dwukołowymi ciągniętymi przez konie (ryc. 153, s. 195). Poza wózkami wykonanymi z gliny, spotyka się również elementy metalowe, jak na przykład kółka czteroosiowe, odkryte na grodzisku w Obišovce (ryc. 234, s. 235).

Dalszą część każdego z rozdziałów poświęcono problematyce osadnictwa i organizacji społecznej. Relikty osadnictwa z okresu epoki brązu na Słowacji reprezentują osady otwarte i osiedla ogrodzone wałami, a także konstrukcjami drewnianymi. Strukturę osadniczą, uwzględniającą podział obiektów pod względem funkcjonalnym, przedstawiają mapy zasięgu przestrzennego poszczególnych kultur, zamieszczone na początku każdego rozdziału.

Osady otwarte są słabo rozpoznane na Słowacji. Najczęściej jest to bezpośrednio związane ze stanem dotychczasowych badań. Nowsze badania, prowadzone na szeroką skalę przestrzenną, pozwoliły odkryć większe powierzchnie osadnicze, a niekiedy nawet pełne zarysy osiedli. Stanowi to ogromny postęp w badaniach, szczególnie takich zagadnień związanych bezpośrednio z osadnictwem, jak produkcja żywności, rzemiosło czy organizacja społeczna. Rozkład zabudowy i rozplanowania poszczególnych obiektów funkcjonalnych odzwierciedla nie tylko preferencje osadnicze, związane z gospodarką, wytwórczością rzemieślniczą, być może również aspektami religijnymi, ale także wskazuje na uwarunkowania kulturowo-społeczne, odgrywające istotną rolę w procesie osadniczym.

Osady otwarte sytuowano najczęściej w pobliżu osiedli ogrodzonych, spełniających różnorodne funkcje. Najprawdopodobniej obiekty ogrodzone pełniły

rolę centrów produkcyjnych, miejsc wymiany handlowej, a także ośrodków władzy i kultu religijnego. W przypadku osad otwartych, autorzy przytaczają hipotezę, zakładającą, że najpewniej stanowiły one zaplecza żywnościowe dla obwarowanych centrów, które gwarantowały w zamian schronienie w sytuacjach zagrożenia. Należy podkreślić, że okres starszej i późnej epoki brązu był czasem intensywnych przemieszczeń ludnościowych o różnych charakterze.

Badania struktury osadniczej w epoce brązu w Słowacji pokazały, że ówczesne społeczeństwa były ukierunkowane gospodarczo nie tylko na wytwarzanie żywności, czyli uprawę ziemi i hodowlę zwierząt, ale przede wszystkim intensywnie rozwijały gałęzie produkcyjne, które pozwalały im zaistnieć i utrzymać się na europejskim rynku „gospodarki brązem”. Relikty osad ze wszystkich faz epoki brązu można zaobserwować w różnych rejonach górzystej Słowacji, bez względu na trudniejsze warunki osadnicze. Wydaje się prawdopodobne, że decydujące znaczenie odnośnie preferencji osadniczych miały takie czynniki, jak dostęp do surowców mineralnych, bliskość szlaków komunikacyjnych, zarówno lądowych, jak i wodnych, natomiast charakter gospodarki żywnościowej był dostosowywany do warunków przyrodniczych, czyli odwrotnie aniżeli w przypadku rolniczych społeczności neolitycznych, zasiedlających wyłącznie tereny dogodnie dla rolnictwa. Za słuszością tej hipotezy przemawia lokalizacja osad z epoki brązu w różnych warunkach fizjograficznych, a także obecność w inwentarzach grobowych i na osadach przedmiotów o charakterze luksusowym, jak na przykład wyroby z bursztynu, fajansu czy szkła, świadczące o rozwiniętej wymianie handlowej, możliwej dzięki dostępnym surowcom do produkcji metalurgicznej oraz bliskości szlaków komunikacyjno-handlowych.

Zagadnienie struktury i organizacji społecznej zwykle jest prowadzone na podstawie źródeł sepulkralnych. W omawianej pracy autorzy w swoich rozważaniach wykorzystali przede wszystkim wnioski płynące z badań tej kategorii obiektów oraz z osad ogrodzonych. W przypadku obiektów ufortyfikowanych znaczenie ma sam fakt powstawania i funkcjonowania ich w takim kształcie, a także inwentarz zabytków, wskazujący na określone rodzaje działalności społecznej, związanej między innymi z produkcją rzemieślniczą, administrowaniem, obrzędowością czy też wysokim poziomem życia. Źródła grobowe bezpośrednio obrazują stan społeczeństwa. Dotyczy to wielkości populacji, jej zróżnicowania płciowego

i wiekowego, stanu zdrowia. W badaniach struktury społecznej istotne znaczenie ma również organizacja społeczeństwa, czyli relacje panujące w danej grupie ludzi, które decydująco wpływają na stan jej funkcjonowania. W źródłach archeologicznych można to zaobserwować w sposobie przygotowania grobu dla zmarłego członka społeczności, a także jego wyposażeniu. Kryterium oceny dotyczy analizy jakościowej i ilościowej źródeł.

W najstarszych odcinkach epoki brązu nie widać wyraźnych dysproporcji w poziomie życia pochowanych osób. Społeczności kultur eneolitycznych i z początków starszej epoki brązu prowadziły raczej zunifikowany pod względem ekonomicznym tryb życia. Sytuacja znacząco uległa zmianie wraz z pojawieniem się wyrobów kultury unietyckiej i dynamicznym wzrostem frekwencji tych przedmiotów w inwentarzach grobowych, a także skarbach. Ponadto pojawiają się groby kurhanowe, których budowa wymagała bardzo dużych nakładów pracy. Chowano w nich szczególnych członków społeczeństwa, być może przedstawicieli władzy świeckiej i duchowej zarazem, na co wskazuje wyposażenie w postaci przedmiotów o charakterze dystynktywnym, jak na przykład sztylety, berła sztyletowe, amulety, ozdoby. Potwierdzeniem zaistniałej stratyfikacji społecznej są także groby rękodzielników, wyposażone w narzędzia pracy oraz pochówki wojowników z bronią, w tym także groby symboliczne przygotowane dla osób, których ciała fizycznie z jakichś przyczyn nie było, a obrzęd grzebalny symbolicznie przeprowadzono. Groby te mogły należeć, jak podkreślają autorzy publikacji, do osób zaginionych bądź wykluczonych ze społeczności. Przejawem zróżnicowania społecznego jest również sposób traktowania kobiet i dzieci w grobach. Przede wszystkim zwiększa się liczba i charakter darów grobowych w grobach kobiecych i należących do dzieci.

Interesującym przykładem wyróżnienia roli społecznej niektórych członków wspólnoty są tzw. domy umarłych, odkryte na cmentarzysku z fazy nitrzańsko-unietyckiej na stanowisku Ludanice-Mýtňa Nová Ves (ryc. 94, s. 112). Obiekty te usytuowano wzdłuż linii prostej, skierowanej z południa na północ. Były to groby płaskie z komorą drewnianą i zadaszeniem, przypominającym domek. Na cmentarzysku w Ludanice-Mýtňa Nová Ves odkryto łącznie cztery domy umarłych. Pochowano w nich osobników męskich w wieku *adultus*, którzy mieli ślady celowego łamania nóg w okolicach kostek. Wyposażenie grobowe stanowiły przedmioty o charakterze bojowym i ob-

rzędowym, czyli siekiery, groty oszczepów, ale także wykonane z kości instrumenty muzyczne – flety. Domy umarłych wskazują na szczególne traktowanie wybranych członków społeczności, jednak ich interpretacja nie jest jednoznacznie potwierdzona. Przyjmuje się, że są to groby naczelników-wodzów, którzy pełnili również funkcję obrzędową, na co wskazują instrumenty muzyczne.

W okresie pól popielnicowych, mimo zmian w obrządku pogrzebowym i kulturze materialnej, nie zaobserwowano wyraźniejszych przeobrażeń w strukturze osadniczej i społecznej. W większym zakresie produkowano przedmioty z brązu, które stawały się coraz powszechniejsze. Zmiany religijno-obrzędowe, które objęły i zunifikowały dużą część Europy, nie wpłynęły na zrównanie ekonomiczne społeczeństw. Nadal na cmentarzyskach ciepłopalnych obserwuje się przejawy zróżnicowania w postaci ilości oraz jakości wyposażenia w dary grobowe. Nadal budowano także groby kurhanowe dla szczególnych członków społeczności.

Wyraźne przemiany osadnicze i społeczne nastąpiły pod koniec epoki brązu i były związane z migracjami nomadycznych Kimerów ze wschodu. Przejawiało się to intensyfikacją osadnictwa fortyfikacyjnego, szczególnie w pobliżu ważnych arterii komunikacyjnych. W inwentarzach grobowych pojawiło się również więcej niż we wcześniejszych okresach epoki brązu przedmiotów używanych jako broń, w tym także mieczy.

Kolejny rozdział prezentowanej pracy autorzy poświęcili zagadnieniu gospodarki w epoce brązu. Podstawą utrzymania we wszystkich fazach była zapewne działalność rolno-hodowlana. Z badań archeozoologicznych, archeobotanicznych i analiz malakofauny wynika, że działalność rolnicza i hodowlana były wysoko rozwinięte, dostosowane do różnych warunków przyrodniczych, a także zapewniały zrównoważoną dietę. Uprawiano kilka gatunków zbóż: pszenicę, jęczmień, proso, owies, komosę oraz rośliny strączkowe i oleiste, jak len, konopie, mak. Hodowano bydło, świnie, kozy, owce oraz konie. W szczątkach kostnych zaobserwowano również kości psa. Najważniejszą gałęzią gospodarki w epoce brązu z pewnością była obróbka metalurgiczna. Duża liczba młotów kamiennych ze żłobkiem, które występują praktycznie na terenie całej Słowacji, świadczy o rozwijającym się intensywnie górnictwie. Również duża frekwencja kamiennych form odlewniczych, narzędzi kowalskich, tygielków i łyżek glinianych, a także surowca metalowego i gotowych wyrobów,

świadczy o ogromnym znaczeniu tego rzemiosła w działalności gospodarczej. Z pewnością ważną rolę w rozwoju gospodarczym epoki brązu miała wymiana towarów. Przedmiotem handlu mógł być surowiec metalowy bądź gotowe wyroby, ale również produkty żywnościowe i rękodzieła. Z kolei produkcja żelaza rozwijała się w młodszej epoce brązu wraz ze stopniowym upowszechnianiem się tego surowca. Najstarszy przedmiot żelazny odkryto na osadzie kultury Otomani, na stanowisku Gánovce (ryc. 30, s. 58). Dotychczas uważano, że przedmiot ten, czyli półkosek, był importem z terenu Anatolii. Jednak najnowsze badania metaloznawcze, jak podają autorzy pracy, wykazały jego lokalną proveniencję. Jest to najprawdopodobniej najstarszy przedmiot żelazny w Europie Środkowej.

W końcowej części prezentowanej książki autorzy przedstawili syntetyczne podsumowanie badań epoki brązu na obszarze Słowacji. Zawarli tu niezwykle interesujące i cenne uwagi odnoszące się do takich zagadnień, jak charakterystyka biologiczna populacji z epoki brązu, demografia, autochtoniczność, migracje i etniczność.

W badaniach charakterystyki populacji i procesów związanych z demografią wykorzystano przede wszystkim źródła z największych i możliwie najlepiej zbadanych cmentarzysk ze wszystkich faz epoki brązu. Analizowano wielkość populacji, jej zróżnicowanie pod względem płci, średniej długości życia, wzrostu, zmian patologicznych, wyznaczania typów antropoidalnych. Jak pokazały badania, średnia długość życia w starszej epoce brązu wynosiła około 22 lata, natomiast w okresie pól popielnicowych 25-30 lat, co wskazuje na wyraźne wydłużenie życia, spowodowane być może stabilniejszym osadnictwem i gospodarką. W młodszej epoce brązu zauważa się również mniejszą frekwencję grobów dzieci do 14 roku życia, która w starszych okresach była wysoka. Udział małych dzieci do 14 roku życia na cmentarzyskach wynosił 25-40% wszystkich grobów. Na podstawie danych z cmentarzysk i gęstości sieci osad, a także ich powierzchni wykonane zostały szacunkowe obliczenia wielkości populacji w poszczególnych okresach epoki brązu. Z analiz tych wynika, że w początkach pól popielnicowych Słowację zamieszkiwało około 20 000 ludzi. W fazie późniejszej nastąpił wzrost do około 60 000 osób, natomiast około 1200 r. p.n.e. populacja wzrosła gwałtownie do 200 000. Takie dysproporcje nie wynikają z gwałtownego przyrostu demograficznego, spowodowanego poprawą warunków życia, choć w dużej mierze pewnie tak było, ale ze

stanu badań, który jest niezadowolający w odniesieniu do starszych okresów epoki brązu, a szczególnie kręgu mogiłowego.

Problematyka identyfikacji etnicznej i określenia procesów wpływających na obraz przemian kulturowych jest bardzo trudna i wciąż wymagająca wielu badań, szczególnie o charakterze interdyscyplinarnym. Analizując określone kultury archeologiczne, badacze koncentrują się przede wszystkim na przemianach kulturowych, które manifestują się w źródłach materialnych. Zestaw cech osadnictwa, obrządku pogrzebowego, artefaktów identyfikowany jest z określoną jednostką kulturową, a tym samym z grupą etniczną. Badania antropologiczne i etnologiczne wskazują jednak, że jest to często błędne postępowanie, ponieważ zupełnie różne grupy etniczne mogą reprezentować ten sam zestaw cech kulturowych, jak i w obrębie jednej grupy etnicznej przyjęte zostaną odrębne kulturowo wzorce duchowe i materialne. Termin „etniczność”, według autorów omawianej pracy, oznacza poczucie solidarnej przynależności społecznej, które opiera się na świadomości wspólnego pochodzenia, tradycji, wierzeń. W przypadku populacji zamieszkujących obszar Słowacji w czasie epoki brązu autorzy przedstawili modelowe ujęcie procesów przemian kulturowych, szczególnie intensywnych w starszych okresach, wskazując na aspekty autochtoniczności, adaptacji wzorców ideowych i związanych z kulturą materialną, ale także będących wynikiem migracji ludnościowych. Uważają, że w starszej epoce brązu rozwój kulturowy przebiegał na podłożu miejscowym, autochtonicznym. Wszelkie zmiany były przejawem oddziaływań i adaptacji pewnych nowinek kulturowych. Przemieszczenia ludnościowe najprawdopodobniej mogły mieć miejsce w klasycznej fazie kultury unietyckiej. Wraz z tymi migracjami przenosiła się idea gospodarcza, która zapoczątkowała dalszy intensywny rozwój gospodarczy na Słowacji. W okresie madziarowsko-wieterzowskim autorzy publikacji dopatrują się wyraźnych śladów migracji o charakterze ekspansywnym. Wskazują tu na relikty opuszczonych osad obronnych. W przypadku wspólnot identyfikowanych z kręgiem mogiłowym obecnie panuje przekonanie, że była to ludność miejscowa, która adaptowała nowe wzorce kulturowe, a nie jak uważano wcześniej, napływowa. W przypadku okresu pól popielnicowych, najwyraźniej był to czas stabilizacji i rozwoju gospodarczego, który zakłóciła ekspansja nomadycznych Kimerów u schyłku epoki brązu, zmieniając w znacznym stopniu obraz świata epoki brązu.

Rozdział podsumowujący zawiera uwagi dotyczące, zasugerowanego na wstępie przez autorów niniejszej pracy, zagadnienia roli epoki brązu w kontekście europejskim. Otóż w czasie trwania epoki brązu Słowacja była obszarem, na którym krzyżowały się wpływy ze wschodu, zachodu, południa i północy. Wiązało się to z intensywnymi przemianami w zakresie rozwoju kulturowego, gospodarczego, ideowego i kształtowało w sposób dynamiczny obraz kulturowy. Społeczności epoki brązu na terenie Słowacji skutecznie adaptowały tworzący się w tamtym czasie model gospodarczy, związany z obróbką metalurgiczną i wymianą handlową, który zdominował całą Europę i spowodował jej intensywny rozwój. Można powiedzieć, że epoka brązu zapoczątkowała rozwój cywilizacyjny Europy, zaś społeczeństwa z obszaru Słowacji uczestniczyły aktywnie w tych procesach tworzenia podwalin europejskości.

Omówiona praca autorstwa Václava Furmánka, Jozefa Bátora, Ondreja Ožďáni, Vladimíra Mitáša, Rudolfa Kujovskiego i Josefa Vladára, przygotowana pod redakcją Václava Furmánka jest dziełem ważnym i bardzo wartościowym. Stanowi część dużego projektu dotyczącego pradziejów Słowacji, od najstarszych śladów z epoki kamienia do okresu późnego średniowiecza. Niniejszy tom prezentuje bogaty zarys dziejów Słowacji w czasie trwania epoki brązu, który przedstawiono w sposób uporządkowany chronologicznie i tematycznie. Mimo zwięzłej formy, autorzy zamieścili w publikacji obszerny i wyczerpujący zestaw informacji odnośnie każdego analizowanego zagadnienia. Swoje rozważania dotyczące lokalizacji osadnictwa czy charakterystyki źródeł uzupełnili graficznymi mapami, które wyróżniają się przejrzystością i dokładnością, a także ilustracjami zabytków w postaci rycin i fotografii. Pewnym mankamentem opracowania jest zbyt mała liczba rycin zabytków – zwykle po dwa przykłady z każdej kategorii surowcowej artefaktów, co w zestawieniu z bogactwem ilościowym i jakościowym źródeł stanowi niestety znaczną dysproporcję.

Praca stanowi dzieło tradycyjnej archeologii kulturowo-historycznej i prezentuje wyczerpująco zestaw wszystkich jednostek kulturowych, które pojawiły się na terenie Słowacji w czasie trwania epoki brązu, z podziałem na starszą epokę brązu, krąg kultur mogiłowych i popielnicowych. Ważnym uzupełnieniem podsumowującym szczegółowe opisy wszystkich kultur archeologicznych są niewątpliwie uwagi dotyczące gospodarki, a także problematyki autochtoniczności, migracji, etniczności oraz demogra-

fi, poparte najnowszymi badaniami przyrodniczymi. Wspomniane zagadnienia przedstawiono w niniejszej publikacji z perspektywy całej epoki brązu, a nie tylko wybranych odcinków chronologicznych. Takie po-

dejscie pozwoliło autorom prześledzić procesy społeczno-kulturowe, które ukształtowały obraz epoki brązu nie tylko w charakterze lokalnym, ale również w kontekście europejskim.

Aneta Buchner

Adres Autorki:

DOI 10.23858/PA64.2016.009

Mgr Aneta Buchner
Ośrodek Badań nad Kulturą
Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
ul. Więzienna 6
50-118 Wrocław
e-mail: aneta.buchner@gmail.com